

2. РГАЛИ. Ф. 1345. Собрание рукописей писателей, ученых, общественных деятелей 1669-1949 гг. оп. 1. к 1-1124. оп. 1. к 1-1124. ед. хр. 464 [Романовский Григорий Иванович]. Философские рассуждения о доброте, естестве, единстве и пр. Автор. [XVIII в.]. 136 л.
3. Bowen J. A history of Western education. L.: Metthuen, 1981. 631 p.
4. Chadwick H. Early Christian thught and the classical tradition. Oxford University Press, 1966. 174 с.
5. Churrua J. De. Presupuestos para el estudio delas fuentes jurídicas de San Isidoro de Sevilla. AHDE 43. 1973. 429–443.
6. Cohen G. English religions drama. L.: Magmillan, 1993. 257 p.

* * *

Сайбеков Максим Геннадійович,

аспірант кафедри всевітньої історії та методики викладання історії
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
(Полтава, Україна)

**Середньовічна європейська рецепція як сприйняття й
запозичення освітніх ідей Ісидора Севільського**

Освітні ідеї Ісидора Севільського продовжували розповсюджуватися в середньовічній Європі, хоча й не повною мірою. Арабське завоювання Піренеїв перервано природній освітній процес, що розпочався у Вестготській Іспанії. І все ж учням гіспальського єпископа, і в першу чергу Брауліо Сарагоському – вдалося зберегти практично весь писемний доробок Ісидора.

Коли ми ведемо мову про середньовічну європейську освітню рецепцію (від лат. *hesertio*; прийняття, запозичення чужих історичних, соціологічних або культурних форм), то по відношенню до Ісидора Севільського вона може виступати в двох аспектах: по-перше, як про запозичення в творах самого Ісидора від античних авторів і поширення античного знання в країнах Європи; по-друге, як прийняття освітніх ідей, що належать лише Ісидору, освітніми середньовічними інституціями та установами пізніших часів.

Сучасники Ісидора Севільського, за словами таких науковців, як В. Уколова та Л. Харитонов, надзвичайно високо оцінили його внесок в розвиток культури: «Про нього захоплено відгукувалися

Брауліо, Ільдефонс Толедський, Мартін Брага тощо» [3, с. 299]. Він був визнаний шостим доктором Католицької церкви.

Валерій із Б'єрцо писав: «Вражаючи блиском своєї мови, видатною працьовитістю, досконало осягнувши мистецтво філософії, він віродив основи римської мудрості» [1, с. 180]. На похвалу Ісидору не скупилися діячі «Каролінгського відродження». Ним захоплювалися Вінцентіз Бове, Федегар, і Данте. Ще за життя Ісидора його творіння переписувалися не лише в Іспанії (Гіспал, Толедо, Сарагоса). Ж. Фонтейн склав карту поширення його робіт по середньовічній Європі [1].

Ще за життя Ісидора із Сарагоси його рукописи потрапили в королівство франків (Сен-Дені, Камбре, Флері), в Італії (МонтеКассіно), в різні німецькі абатства, в Нортумбрію, й добралися до острова Ірландія. Саме тому експансія арабів, що знищила королівство вестготів, не знищила його рукописів [2]. Твори Ісидора вивчали в школах та університетах середньовічної Європи. Ф. Петрарка свідчив про їхнє поширення в його час, а гуманісти називали Ісидора «останнім філологом Античності» [4, с.87].

Проте найвагомішою з праць Ісидора сучасниками й наступними поколіннями дослідників визнавалися «Етимології», бо вони справили вагомий вплив в контексті сучасної Ісидору освітньої культури і після. На сьогоднішній день збереглося близько тисячі копій рукопису [15]. Як підтвердження їхньої триваючої популярності до й після початку епохи друкарства (XIV століття), понад шістьдесят рукописних копій всієї роботи, а також понад сімдесят копій окремих частин «Етимології» були написані в XV столітті й дійшли до наших днів і це все серед безлічі друківаних примірників «Етимологій», що побачили світ вже до 1500 року [5, с.505].

Не менше поширеними були «Етимології» й до X століття. В.Рейделлет наводить список із тридцяти семи повних або майже повних рукописів «Етимологій», що дійшли до наших днів і датуються IX століттям і раніше з їхніми джерелами [5, с. 506]. Безумовно, що цей факт є вражаючим, бо далеко не всім писемним рукописам раннього Середньовіччя судилося дожити до Нових часів.

Згідно з коментарем Діаса, існує безліч свідчень, які демонструють, що вже до 800 року рукописні копії «Етимологій»

можна було знайти «у всіх культурних центрах Європи» [7, с. 44], ними зачитувалися і їх зберігали.

Найранніший рукописний фрагмент «Етимологій» зберігається зараз у Сант-Галленському абатстві, яке на сьогоднішній день знаходиться на території Швейцарії. «Цей фрагмент написаний рукою ірландського переписувача, мабуть до середини VII століття» – описує цей текст Еліас Евері Лоу [8]. «Етимології» зустрічаються також в інших ірландських текстах середини-кінця VII століття. Наприклад, у «Twelve Abuses of the Age», що написано ймовірно близько 650 року.

Англійський вчений Альдхельм (помер 709 року) знав і використовував у своїй педагогічній практиці роботи Ісидора Севільського вже наприкінці VII століття. Відомо, що «роботи Ісидора Севільського справили великий вплив на розвиток англосаксонське інтелектуального життя в епоху Беди Преподобного», що тривала з кінці VII-го й до початку VIII століття. Сам Беда, мислитель того ж періоду, творчість якого науковці досліджували найретельніше, широко використовував «Етимології» в своїх роботах [7, с. 19].

Також, у цей період «Етимології» використовуються в Каролінгській освітній програмі в Галлії, де Ісидор був відомий ще в середині VII століття. Один із учнів Алкуїна (помер 804 року), найвідоміший після свого вчителя, діяч «Каролінгського відродження» Рабан Мавр (помер 856 року), йменований Просвітителем Німеччини, в своєму відомому трактаті «Про природу речей» і в трактаті «Про все Святе Писання» використовував «Етимології» Ісидора. Таким чином, навіть такі авторитетні автори як Беда Преподобний і Рабан Мавр, прямо цитуючи й перефразовуючи, в своїх працях використовували «Етимології» Ісидора. Зважаючи на все вище сказане, вплив «Етимологій» пронизував усе пізні Середньовіччя, із середини XI-го й до кінця XV століття. У цей період «Етимології» розцінювалися як одна з найавторитетніших праць.

У якості продовження рецепції освітніх ідей Ісидора Севільського можна вказати кілька основних напрямів впливу «Етимологія».

Перший напрям – це традиції словників, що типово склалися впродовж усього Середньовіччя. Найбільший із них «Glossarum Anseliubi», швидше за все був створений наприкінці VIII століття,

містив у собі багато чого з «Етимологій» та праці «Про природу речей» Ісидора [6, с. 121].

Близько 1053 року Папій Ломбардець завершив свою роботу над «Первинною основою науки». Ця робота представляла собою енциклопедію або найшвидше алфавітний словник. У цій роботі вдосталь зустрічалося цитат із «Етимологій» і «Диференцій» Ісидора Севільського, всього включаючи близько дев'яноста рукописів і декількох зображень. Запозичуючи щось у Папія, щось у Ісидора, Осборніз Глостер (помер 1200 року) створив свій словник, який називав «Панорма» в середині XII століття. Цей словник вже дійсно представляв собою суцільну компіляційну систему.

Також, Х'юґачіо, єпископ Феррари, близько 1200 року створює свою працю «Liber Derivationum», більше відому під назвою «Magne Derivationes» (містила понад двохсот рукописів), за формою схожу з «Первинною основою науки» Папія Ломбардця.

До 1270 році францисканський чернець, учений із Парижу Джулельмо Бріто написав власну «Суму», інший алфавітний словник, в на енциклопедичною традицією про тлумачив близько двох із половиною тисяч слів із Біблії. У цій праці Джулельмо широко використовував надбання Ісидора й сотні разів прямо цитував його [5, с. 69]. Збереглося понад сто тридцять рукописних копій цієї праці, а потім вона була надрукованою в XV столітті та розійшлася Європою в безлічі екземплярів. Серед подібних творів є й інші, наприклад, завершальний період середньовічних словників і енциклопедій – праця Джованні Балбей «Кафолікон», що написана в 1286 році. Це була одна з перших надрукованих у Європі книг, її надрукували близько 1460 року.

Другий напрям впливу «Етимологій» - це безліч тематичних енциклопедій, за форматом схожих із твором Ісидора. Найвидатніші з них: «Зображення світу» Гонорія Августодунського (Німеччина початок XII століття); «Про властивості речей» Бартоломео Англійського (енциклопедія з 19 книг, написана у 1240 році у Великобританії й перекладена трохи пізніше на шість мов, у тому числі англійською); «Про природу речей» Томаса з Контемпре (Париж 1245); «Зерцало велике» Вінсента з Бове (Париж 1260 рік; написана латиною величезна енциклопедична праця, що складається з 80 книг, 9885 розділів і більше ніж 3 мільйонів слів), Ця праця була першою книгою надрукованою в Страсбурзі (1473-1476 pp.).

Енциклопедія Бартоломео стала основою для ретельно обробленої енциклопедичної роботи П'єра Берсьюєра «*Reductorium Morale*» (середина XIV століття). Першим же енциклопедичним твором, написаним на загальноживаній мові, стала енциклопедія Брунетто Латіні «*Li Liversdoutresor*» (близько 1265 року). Її автор також багато в чому спирався на «Етимології» Ісидора.

У якомусь сенсі, в продовженні використання «Етимологій» після традиції словникових та енциклопедичних робіт, у якості третього напрямку, слід зазначити той великий вплив, що мали «Етимології» на поезію Італії та Англії XII – XIV століть. Для Данте Аліг'єрі, наприклад, було природно помістити Ісидора серед сяючих душ в колі Сонця в Раю (10.130-131; *Vedioltre fiammeggiar l'ardentespiro / d'Isidoro*). Крім того, цитата про душу з «Етимологій» Ісидора наводиться в творі Данте «Бенкет».

Джованні Боккаччо цілком невимушено черпав матеріал із творів Ісидора (а також із пізніших за часом цитат з «Етимологій» у Рабана Мавра та Вінсента з Бове) в своєму науковому трактаті «Генеалогія богів», що складається з п'ятнадцяти книг [6, с. 223].

У той же час, можна було знайти роздуми про початки поезії Ісидора (термін «роета» з «Етимології» VIII. vii. 1-3) і у Франческо Петрарки в «*Epistol aederebus familiari buset variae*» (24 книги з 350 сторінками, що написані з 1325 по 1361 pp.), у листі, адресованому його брату Джерардо. У цьому листі Ісидор в диспуті представляв протилежну Светонію (помер 128 року) і Варрону (помер 27 м до Р.Х.) точку зору. Петрарка старанно виписав інформацію з «Етимологій» Ісидора навпроти тексту з Варрона та Светонія і підвів авторський підсумок - «краще відомо тобі». Джованні Боккаччо повторив цей же текст Ісидора в «Малому трактаті в похвалу Данте» (близько 1360 року) [7, с. 92].

Знаменитий англійський поет кінця XIV початку XV століття Джон Гауер в одному з головних своїх творів, у своїй великій французькій поемі «Зерцало людське», називав Ісидора «досконалим кліриком» [19]. Також показово Д. Гауер помістив пасаж про Ісидора в своїй не менше важливій поемі «Голос волаючого». Вільям Ленгленд, англійський поет XIV століття, частково цитував і частково перефразовував визначення «душі» Ісидора (Етимології XI. i. 13 «*anima*»)[4, с. 211].

У черговий раз можна простежити «Етимології» у Якова Ворагинського, італійського духовного письменника, автора

першого перекладу Біблії на народну італійську мову, і крім того, автора знаменитого в епоху Середньовіччя агіографічного збірника «Золота легенда». У цьому збірнику автор неодноразово цитував «Етимології» Ісидора. Як правило, «житіє» того чи іншого святого він починав з етимології його імені. Як яскравий приклад в оповіданні про життя святої Сицилії він виводив її ім'я від латинсько гosaelum (небо) і прямо, цитуючи «Етимології», писав: «Воно зветься небо тому, що, як каже Ісидор, філософи стверджували, що небеса витончено круглими лініями і повними вогню» (Rotundum, volubileat queardens). Таким чином Яків Воргінський дослівно цитував визначення з 3-ї книги «Етимологій» [5, с. 114].

І нарешті, Джефрі Чосер (помер 1400 року), «батько англійської поезії» і один з основоположників англійської національної літератури і літературної англійської мови, в Кентерберійських оповіданнях неодноразово називає ім'я Ісидора і цитує «Етимології».

Як наслідок глибокого впливу Ісидора на середньовічну й ренесансну традицію поезії й риторики можна навести той факт, що посилення на ім'я Ісидора як одне з найбільш авторитетних знаходиться на першій сторінці збірки «Parisian Poetics» Джона з Гарланда, що була надрукована в період з 1220 по 1235 рік [7]. Також про «Етимології» як про категорію думки в середньовічній латинській поезії неодноразово згадував Ернест Роберт Курціус [4, с. 75].

Окрім трьох основних напрямів впливу «Етимологій» Ісидора можна навести ще кілька: Ісидор був часто серед обраних у збірниках повчальних висловлювань для учнів монастирських і єпископальних шкіл, студентів перших середньовічних університетів, хроніках пізнього Середньовіччя.

Аспекти впливу Ісидора на теорію музики в XVI столітті обговорюються у В. Стівенсона в книзі «Іспанська музика епохи Колумба» [2]. Також, матеріали з шостої книги «Етимологій» були використані в якості одного з раних джерел інформації про книги та бібліотеки в довіднику з історії середньовічних бібліотек. Там він знадується слідом за Флавієм Кассіодором [4, с. 179].

Приклади впливу Ісидора Севільського подібно перерахованим вище можна перераховувати практично нескінченно. Вплив же «Етимологій» гіспальського єпископа на богословську західну традицію було вочевидь також надзвичайно значним, як і вплив в

цілому на науку та освіту, бо в цей час ще не так чітко виражено простежувався поділ релігійної й наукової свідомості. Якщо ж узагальнити все вище проаналізоване, то вплив Ісидора був однозначним на продовження й посилення загальної тенденції до примирення християнського вчення та античної спадщини.

Таким чином, середньовічна європейська рецепція як сприйняття й запозичення освітніх ідей Ісидора Севільського простежується в двох аспектах – як запозичення в творах самого Ісидора від античних авторів і поширення античного знання в країнах Європи через творчість гіспальського єпископа та як прийняття освітніх ідей, що належать лише Ісидору, освітніми середньовічними інституціями та установами пізніших часів. Ми виділяємо три напрями цієї рецепції; по-перше, на традиції словників, що типово склалися впродовж усього Середньовіччя (Папій Ломбардець, Осборніз Глостер, Джульєльмо Бріто та ін.); по-друге, на безліч тематичних енциклопедій, за форматом схожих із твором Ісидора (Гонорій Августодунський, Бартоломео Англійський, Томаса з Контемпре та ін.); по-третє, той вплив, що мали «Етимологій» на поезію Італії та Англії XII – XIV століть (Данте, Петрарка та ін.). Тобто, Ісидором захоплювалися не лише освічені люди середньовіччя, а й найвидатніші уми Відродження. Це не повинно викликати подиву, бо саме в його творчості було втілено завдання про продовження й посилення загальної тенденції до примирення християнського вчення та античної спадщини та поширення її в Центральній Європі.

Список використаних джерел

1. Исидор Севильский Этимологии, или Начала. В XX книгах. Кн. I-III: Семь свободных искусств / Пер. с лат., статья, примеч. и указатели Л.А.Харитонова. СПб.: Евразия, 2006. 352 с.
2. Ле Гофф Ж. Интеллектуалы в Средние века / Пер. с фр. А. Руткевич. СПб., 2003. 160 с.
3. Уколова В.И. Античное наследие и культура раннего средневековья: Конец V – середина VII века / Отв. ред. Л.С.Чиколіни. Изд. 3-е. М.: ЛЕНАНД, 2016. 320 с.
4. Fernandez J.M. Caton Las Etimologias en la tradisionmanuscrita medieval estudiadapor el Prof. Dr. Anspach. Leon, 1966. 291 p.
5. Fontaine J. Isidore de Sévilleet la culture classiquedansl'Espagnewisigothique. P.: Étudesaugustiniennes, 1959. 1013 p.

6. Gregorius P. I Magnus Moraliolibri, sive exposito in librum B. Job. PL. Paris, 1850. T. 75. 490 p.
7. Isidor de Seville Etimologias: edicion bilingue / ed. Oroz Reta, J. and Marcos Casquero, with tr. and comm., and introd. by Manuel C. Diaz y Diaz. Second edn. Madrid, 1993.

* * *

Хромова Ольга Ігорівна,

кандидатка філософських наук, доцент кафедри філософії та історії науки і техніки
Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)

Конфлікти історичної пам'яті в контексті ставлення до місць пам'яті: досвід пострадянських країн

Сьогодні однією з характерних ознак існування багатьох пострадянських країн є необхідність подолання не тільки економічних викликів глобального світу, але й внутрішніх викликів, які мають світоглядний характер. Аналіз соціально-політичної та культурної ситуації в ряді країн Центральної та Східної Європи, перш за все, пострадянських, дозволяє зробити висновок про наявність в суспільстві певного ментального розколу, який визначається різністю ціннісних систем та життєвих стратегій великих груп людей та окремих індивідів. Цей розкол є конфліктом ідентичностей, результатом існування в суспільстві різних соціальних спільнот, які по-різному усвідомлюють своє місце в системі громадянського суспільства та місце власної держави в світі, а отже, і отожднюють себе з різними культурними надбаннями своєї нації, різними її символами та інституціями, й різними інтерпретаціями історичного минулого.

Історична пам'ять – колективне уявлення про минуле – це найважливіша складова національної ідентичності. Історична пам'ять виступає тим елементом ідентичності народу, який сприяє протистоянню народу зовнішнім негативним впливам, його єднанню і процесам державотворення. Але на відміну від історичної науки вона є спрощеним сприйняттям минулого членами соціальної спільноти. Змістом історичної пам'яті є не стільки певні історичні факти, об'єктивна інформація про події минулого, скільки уявлення його певного образу, суб'єктивне сприйняття цього образу та його оцінка окремою особистістю. Різні образи історичної пам'яті про